УДК 37:159.923.2

DOI: 10.12958/2227-2844-2021-1(339)-1-191-198

Овчаренко Олена Анатоліївна,

магістр психології ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка», м. Старобільськ, Україна.

lsona017@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2426-6386>

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СХІДНИХ МОВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Актуальність статті визначається викликом часу, згідно якого метою сучасної професійної освіти є підготовка креативних, активних та самостійних фахівців, що володіють не лише фундаментальними науковими знаннями та професійними навичками, але і глибоко залучені до свого фаху, постійно прагнуть до самовдосконалення, здатні адаптуватися до швидкого темпу змін оточуючого світу. Таким чином, становлення професійної суб'єктності майбутніх фахівців виходить на перший план професійної підготовки. Зважаючи на процеси глобалізації, якими характеризується ХХІ століття, партнерство України з країнами Сходу динамічно розвивається та постійно прискорюється, тому все більш актуальним напрямком професійної підготовки стає сходовознавство. Фахівці східних мов необхідні у всіх галузях співробітництва: педагогічній, культурній, науково-технічній, інформаційній, медичній, енергетичній та ін. Незважаючи на широкий попит на спеціалістів-сходовознавців, проблема професійної суб'єктності та її формування у фахівців східних мов досліджується вперше.

Мета статті – обґрунтування психолого-педагогічних основ формування професійної суб'єктності майбутніх фахівців східних мов (вчителів, філологів, перекладачів).

Методи дослідження: аналіз теоретичних джерел із проблеми професійної підготовки, теорії й методики формування професійної суб'єктності; класифікація та систематизація теоретичних даних, діалектичний метод синтезу та узагальнення матеріалу.

Проблема суб'єктності наразі виступає наріжним каменем усіх гуманістичних наук. Початок її розробки у психології припадає на початок ХХ-го століття, однак значного поширення вивчення цієї категорії набуло в останні десятиліття. Сьогодні суб'єктність отримала статус методологічного принципу, який закладено в основу загальної суб'єктної парадигми. Прояви суб'єктності досліджуються як інтегральна якість особистості (Д. Леонтьєв, В. Слободчиков, Г. Цукерман, Ф. Махаметзянова та ін.), у зв'язку з активністю

особистості (В. Петровський), з точки зору механізмів суб'єктності (В. Татенко), у контексті особистісної свободи (Г. Балл), закономірності онтогенетичного розвитку суб'єктності (А. Захарова, Д. Фельдштейн, В. Слободчиков), педагогічне формування суб'єктності (В. Давидов, І. Дубровіна, С. Шехавцова) та ін. Аналіз поняття суб'єктності в психолого-педагогічній літературі свідчить, що воно не є тотожним загальнофілософському поняттю суб'єкта. Об'єднує підходи до трактування суб'єктності те, що її системоутворювальною ознакою виступає творча активність особистості, проявлена із власної ініціативи суб'єкта. На думку В. Петровського, суб'єктність найяскравіше репрезентована в такій активності, яка виникає у ситуаціях ризику, при подоланні перешкод, у творчості та саморозвитку. Суб'єктність прямо пов'язана зі змістовими й динамічними характеристиками активності, тобто із тим, на що активність спрямована та яким чином вона ініціюється, організується й регулюється, яким є її результат та міра його усвідомлення (Петровський, 1996).

Взаємозалежність процесу становлення і розвитку особистості людини та її суб'єктних властивостей вперше було запропоновано в психології в межах суб'єктно-діяльнісного підходу С. Рубінштейна. В. Сластьонін зазначає, що в сучасній психологічній і педагогічній науці зміст поняття «суб'єкт» розкривається через види його діяльності (суб'єкт педагогічної діяльності, навчально-пізнавальної діяльності, суб'єкт професійної діяльності тощо), а також як більш загальне поняття – суб'єкт життя (Сластьонін, 2008).

Інший підхід до розуміння професіоналізму розкритий у працях вітчизняних і зарубіжних учених (І. Зимня, О. Савченко, О. Ковтун, В. Луговий, О. Малихін, С. Сисоєва, В. Ягупов, Дж. Равен та ін.), які вважають, що компетентність майбутнього фахівця полягає у прагненні та вмінні проявити у практичній професійній діяльності та соціальній сфері свій творчий потенціал, знання, уміння, професійно значущі особистісні якості, усвідомлюючи соціальну значущість й особисту відповідальність за результати цієї діяльності, необхідність безперервного самовдосконалення. Проте, в науковій спільноті наразі не напрацьовано єдиного підходу щодо визначення чіткого кола складових професійної компетентності фахівця східних мов, тож це питання залишається відкритим для подальших розробок.

Узагальнюючи думки ряду вчених, зокрема С. Шехавцової, професійна суб'єктність у педагогічному вимірі розуміється як якісний стан особистості в процесі опанування різних видів і форм професійної діяльності, що дозволяє цілеспрямовано, самостійно й саморегульовано перетворювати власні здібності в професійно важливі особистісні якості, які сприяють досягненню професійного самовдосконалення, самореалізації й саморозвитку. Головним завданням викладача визнається ініціація переходу потенційних можливостей та здібностей

здобувача освіти до самовдосконалення і реалізації їх у професійно значущих якостях (Шехавцова, 2016).

На підставі аналізу результатів педагогічних і психологічних досліджень, присвячених основним аспектам формування професійної суб'єктності, а також змісту цього процесу, обґрунтуємо психолого-педагогічні засади її формування у майбутніх фахівців східних мов. Діалектичний метод дослідження, розробку принципів та застосування якого знаходимо у працях С. Рубінштейна, Л. Виготського, О. Леонтьєва, В. Роменця, В. Моргуна та ін., передбачає сходження від абстрактного до конкретного. Якщо за абстрактну одиницю прийняти професійну суб'єктність фахівця східних мов, то необхідно здійснити онтологізацію структури поняття, встановити зовнішні та внутрішні зв'язки у цій структурі, визначити детермінацію розвитку даного психічного процесу. Спираючись на розуміння структури понять «суб'єктність», «суб'єкт», «особистість», а також «індивідуальність» маємо змогу визначити сфери педагогічного впливу з урахуванням особливостей майбутнього фаху здобувачів освіти. Суб'єктність у даному ланцюжку психічних структур відіграє роль особливого психічного стану, що виникає у суб'єкта діяльності (зокрема, професійної та життєдіяльності загалом), який створює власний соціальний простір, а стрижнем існування якого все ж залишається особистість в її унікальному поєднанні індивідуальних якостей.

Основною ідеєю різних підходів до формування суб'єктності є включення навчальної діяльності здобувачів освіти у процес їх життєтворчості. У дослідженнях Ф. Махаметзянової та І. Міфтахова суб'єктність виступає інтегрованою якістю, яка ґрунтується на комплексі особистісних структур та рівні їх розвитку. Однак центральним компонентом учені вважають розуміння смислу життя, безпосередньо пов'язаного з фаховою діяльністю. Суб'єктна активність припиняє проявлятися, якщо відсутня віра у свою справу (Махаметзянова, Міфтахова, 2013). Осягнення сенсу існування стає неможливим, якщо людина обирає «злитний» (за С. Рубінштейном) спосіб життя, не сприймає його як цілісний життєвий шлях та не бачить можливості самостійно обирати напрями його руху. Такий підхід не сприяє свідомому вибору професії; цілі, перспективи та пріоритети за даних умов обрати неможливо. К. Абульханова-Славська, А. Брушлінський розробили концепцію протилежного типу особистості, яка є суб'єктом власного життя. Структурно ця концепція включає елементи активної життєвої позиції та різнопланових перспектив. Очевидно, що у педагогічному процесі необхідно, насамперед, сприяти становленню другого типу особистості здобувачів освіти.

На думку В. Ягупова, А. Бекірової процес розвитку професійної суб'єктності має проходити кілька послідовних етапів, які охоплюють весь період навчання у бакалавраті:

- 1) суб'єкт власної психічної активності;

- 2) навчальна суб'єктність або суб'єкт навчальної діяльності;
- 3) суб'єкт квазіпрофесійної діяльності;
- 4) суб'єкт професійної діяльності (Ягупов, Бекірова, 2017).

Перший етап пов'язаний з профорієнтаційною роботою. Метою цього етапу є свідомий вибір абітурієнтами майбутньої професії. Успішна профорієнтація – ключовий момент формування подальшої професійної суб'єктності фахівця. Сходознавство, а особливо – освоєння східних мов, можна віднести до категорії таких видів діяльності, з якими більшість школярів не стикалися раніше та мають слабе уявлення щодо специфіки цієї професії. Саме тому, за відсутності попереднього досвіду, складно встановити стійкі схильності абітурієнта до відповідного фаху. З метою створення інформаційного поля, профорієнтаційні заходи щодо залучення школярів до таких особливих професій варто проводити у вигляді презентацій, тренінгів, семінарів і т.д. З точки зору психодіагностичних профорієнтаційних методик існує можливість лише орієнтуватися на прояви загальних гуманітарних задатків. Для уточнення інформації щодо зацікавленості східною культурою необхідно застосовувати додаткові методи, такі як інтерв'ю, пролонговане дослідження сфери інтересів за допомогою заповнення щоденника досягнень тощо. На першому етапі як складова стану суб'єктності реалізується здатність до самовизначення.

Другий етап – це усвідомлене сприйняття себе студентом на першому курсі. Соціальна ситуація змінюється, студент-першокурсник тепер має новий соціальний статус, який він повинен прийняти за допомогою рефлексії, самопізнання, саморегуляції. За В. Ягуповим, основну роль на цій стадії відіграє дисципліна «Вступ до спеціальності», значення якої часто недооцінюється. Майбутній фахівець східних мов усвідомлює себе частиною квазіспільноти професійної сфери, до якої він тепер належить. Починається інтеріоризація цінностей, професійної етики та загальної мети сходознавчої діяльності, що формує ціннісно-мотиваційні та емоційно-вольові компоненти професійної суб'єктності. Додаткову складність тут створює значна відмінність культур, яку доводиться вбудовувати у власну систему світогляду. Завдяки зменшенню зовнішнього нагляду (батьківського, з боку вчителів та інших дорослих) здобувачі професійної освіти на першому курсі вимушені приймати самостійні рішення та стикатися із відповідальністю за їх наслідки, що є елементом формування суб'єктності. Особливої педагогічної підтримки на цьому етапі потребує криза адаптації, що може виникнути через різку зміну життєвих умов, розходження очікувань та реальності, зниження самооцінки після першої сесії, якщо вчорашньому школяру не вдалося достатньо швидко виробити навички самостійної роботи та самоконтролю (Столярчук, 2010). Самопізнання, самовиховання та самооцінка – структурні компоненти професійної суб'єктності, формування яких забезпечує даний етап.

Третій етап полягає в імітаційно-професійній діяльності і триває орієнтовно протягом другого та третього курсів. У цей період здобуваються фундаментальні теоретичні знання, які стануть основою майбутньої компетентності. На цьому етапі потрібно створити сприятливі умови для проявів творчої самореалізації здобувачів освіти, актуалізації їх суб'єктного потенціалу. Сенс третього етапу полягає в активному формуванні суб'єктної позиції як фахівця східних мов, набутті первинного практичного суб'єктного досвіду професійної діяльності, зокрема, під час виробничих практик. Складністю даного періоду («екватору» навчання) є криза апробації. Збільшується частка профільних дисциплін і здобувач освіти перевіряє себе не лише як учня, що успішно засвоїв знання, а вже як фахівця, який приступає до здійснення професійної діяльності в реальних умовах. Здобувачі освіти за сходовизначним фахом в цей період розуміють різницю між аудиторними заняттями та живим спілкуванням з носіями східних мов, що може викликати розчарування у своїх здібностях та набутих за час навчання знаннях і вміннях. Для пом'якшення кризи апробації необхідно ще на попередніх етапах сприяти поступовому збільшенню кількості ситуацій соціального досвіду, пов'язаного з міжнародною комунікацією. Розвиток самосвідомості виступає одним із надбань на шляху до формування суб'єктності на третьому етапі.

Рефлексивно-професійний етап завершує формування професійної суб'єктності здобувача професійної освіти та припадає на випускний курс. Взаємодія із викладачами та однокурсниками набуває суб'єкт-суб'єктного характеру, здобувачі освіти формують власні професійні системи цінностей на основі раніше інтеріоризованих, самостійно визначають цілі діяльності та шляхи їх досягнення, прагнуть реалізації своїх професійних потенцій. Основна увага на цьому етапі має приділятися виявленню проблем професійного самовизначення. Наприкінці освоєння освітньої програми часто виникає криза фахової готовності, коли необхідно підвести підсумок поточного етапу професійного навчання і продемонструвати власну фахову компетентність. Якщо криза апробації не була вирішена успішно, то випускник не відчуває готовності до початку трудової діяльності. Тому так важливо на четвертому курсі включати до освітнього процесу максимальну кількість інтерактивних технологій навчання, спрямованих на безпосереднє відпрацювання робочих навичок (ділові ігри, case-study тощо). Результатом четвертого етапу мають стати готовність до життєтворчості, сформовані прагнення та вміння подальшого саморозвитку і самореалізації в різних видах діяльності, здійснення професійної самоосвіти, побудова майбутньої кар'єрної стратегії.

Унаслідок результативного проходження даних етапів у випускників формуються наступні сутнісні ознаки професійної суб'єктності: орієнтація фахівця східних мов на особистісну та професійну життєтворчість, самостійність пізнавальної діяльності,

орієнтованість на постійний саморозвиток та самовдосконалення в професійній діяльності; відношення до себе як до суб'єкта професійної діяльності; особистісно значуща система знань, умінь, навичок та цінностей. Таким чином, формування професійної суб'єктності фахівця східних мов передбачає послідовний спрямований педагогічний вплив на ціннісно-мотиваційний, змістовий, діяльнісний, комунікативний та рефлексивний компоненти особистості здобувачів освіти, починаючи з періоду професійного самовизначення абітурієнтів, з урахуванням особливостей фаху, пов'язаних із новизною досвіду, різницею культур та високим порогом входу у професію.

Перспективи для подальших досліджень полягають у розробці питання структури професійної компетентності фахівців східних мов, а також методичного забезпечення психолого-педагогічного процесу формування професійної суб'єктності під час навчання в університеті.

Список використаної літератури

1. Мухаметзянова Ф. Г., Мифтахов И. И. Феномен субъектности студента в психологии. *Казанский педагогический журнал*. 2013. № 4 (99). С. 126–130. **2. Петровский В. А.** Личность в психологии: парадигма субъектности. Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. 512 с. **3. Сластенин В. А.** Профессионализм учителя как явление педагогической культуры. *Педагогическое образование и наука: научно-методический журнал*. 2008. №12. С. 4–15. **4. Столярчук О.** Вплив криз фахового навчання на формування професійної самооцінки майбутніх педагогів. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія*. 2010. № 2. С. 90–94. **5. Шехавцова С. О.** Суб'єктність у педагогічному аспекті: теорія і практика: монографія. Полтава: ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (ПУЕТ), 2016. 414 с. **6. Ягупов В., Бекірова А.** Методичні основи формування професійної суб'єктності майбутніх учителів початкових класів. *Військова освіта*. 2017. № 2. С. 210–220.

References

1. Muhametzyanova, F. G., & Miftahov, I. I. (2013). Fenomen sub'ektnosti studenta v psihologii [The phenomenon of student subjectivity in psychology]. *Kazanskij pedagogicheskij zhurnal – Kazan pedagogical magazine*, 4 (99), 126-130 [in Russian]. **2. Petrovskij, V. A.** (1996). Lichnost' v psihologii: paradigma sub'ektnosti [Personality in psychology: the paradigm of subjectivity]. Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian]. **3. Slastenin, V. A.** (2008). Professionalizm uchitelya kak yavlenie pedagogicheskoy kul'tury [Teacher's professionalism as a phenomenon of pedagogical culture]. *Pedagogicheskoe obrazovanie i nauka: nauchno-metodicheskij zhurnal – Pedagogical education and science: scientific and methodical magazine*, 12, 4-15 [in Russian]. **4. Stoliarchuk, O.** (2010). Vplyv kryz fakhovoho navchannia na formuvannia profesiinoi samoosinky maibutnikh pedahohiv

[The influence of crises of professional training on the formation of professional self-esteem of future teachers]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Pedahohika. Psykholohiia – Pedagogical education: theory and practice. Pedagogy. Psychology*, 2, 90-94 [in Ukrainian].

5. Shekhavtsova, S. O. (2016). Subiektnist u pedahohichnomu aspekti: teoriia i praktyka [Subjectivity in the pedagogical aspect: theory and practice]. Poltava: VNZ Ukoospilky «Poltavskyi universytet ekonomiky i torhivli» (PUET) [in Ukrainian].

6. Yahupov, V., Bekirova, A. (2017). Metodychni osnovy formuvannia profesiinoi subiektnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Methodical bases of formation of professional subjectivity primary school teachers]. *Viiskova osvita – Military education*, 2, 210-220 [in Ukrainian].

Овчаренко О. А. Формування професійної суб'єктності майбутніх фахівців східних мов як психолого-педагогічна проблема

У статті проаналізовано наукові підходи до вивчення розвитку суб'єктності особистості та висвітлено психолого-педагогічні засади формування професійної суб'єктності майбутніх фахівців східних мов в умовах глобалізації. Встановлено сутнісні ознаки суб'єктності особистості як показника сформованості професійної суб'єктності в педагогічному процесі. Окреслено основні етапи педагогічного формування професійної суб'єктності під час навчання в університеті, особливості протікання даного процесу для майбутніх фахівців східних мов, виявлені кризи розвитку кожного періоду та психічні новоутворення, які виникають в разі успішного подолання труднощів. Перспективи для подальших розробок вбачаються у створенні та впровадженні методик формування професійної суб'єктності в педагогічному процесі на основі діалектичного підходу до таких категорій як суб'єктність, суб'єкт, особистість та індивідуальність.

Ключові слова: суб'єктність, професійна суб'єктність, суб'єкт, особистість, фахівець східних мов.

Овчаренко Е. А. Формирование профессиональной субъектности будущих специалистов восточных языков как психолого-педагогическая проблема

В статье проанализированы научные подходы к изучению развития субъектности личности и освещены психолого-педагогические основы формирования профессиональной субъектности будущих специалистов восточных языков в условиях глобализации. Установлено сущностные признаки субъектности личности как показателя сформированности профессиональной субъектности в педагогическом процессе. Определены основные этапы педагогического формирования профессиональной субъектности во время учебы в университете, особенности протекания данного процесса для будущих специалистов восточных языков, обнаружены кризисы развития каждого периода и

психические новообразования, которые возникают в случае успешного преодоления трудностей. Перспективы для дальнейших разработок усматриваются в создании и внедрении методик формирования профессиональной субъектности в педагогическом процессе на основе диалектического подхода к таким категориям как субъектность, субъект, личность и индивидуальность.

Ключевые слова: субъектность, профессиональная субъектность, субъект, личность, специалист восточных языков.

Ovcharenko O. Formation of Professional Subjectivity of Future Specialists of Oriental Languages as a Psychological and Pedagogical Problem

The article analyzes the scientific approaches to the study of the development of personality subjectivity and highlights the psychological and pedagogical foundations of the formation of professional subjectivity of future specialists in oriental languages in the context of globalization. The essential features of personality subjectivity as an indicator of the formation of professional subjectivity in the pedagogical process are established. The main stages of pedagogical formation of professional subjectivity during university studies, features of this process for future specialists of oriental languages, crises of development of each period and mental growths that arise in case of successful overcoming of difficulties are outlined. Prospects for further development are seen in the creation and implementation of methods for the formation of professional subjectivity in the pedagogical process based on a dialectical approach to such categories as subjectivity, subject, personality and individuality.

Key words: subjectivity, professional subjectivity, subject, personality, specialist of oriental languages.

Стаття надійшла до редакції 26.02.2021 р.

Прийнято до друку 26.03.2021 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Шехавцова С. О.